

Safiyüddin Hillî'nin Şiir Sanatı ve Nevâdir Şiirleri Üzerine

Öz: Abbâsîlerin yıkılmasıyla birlikte İslâm coğrafyasında ortaya çıkan siyasi karışıklık; içtimai, iktisadi ve kültürel bir değişime sebep olmuştur. Bu dönemde bağımsız olarak hareket eden bir dizi İslâm devleti kurulmuştur. Bu devletlerden biri 1102-1409 yılları arasında Diyarbakır, Hasankeyf, Elâzığ ve Mardin'de hüküm süren Artuklu devletidir. Bu dönemde İslâmî ilimlerde, Arap dili ve edebiyatında gözle görülür bir gelişme yaşanmış ve bu dönemin kültürel birikimi büyük oranda günümüze ulaşmıştır. Arap edebiyat tarihinde adından övgü ile bahsedilen şairlerden biri de Artuklu saray şairi Safiyüddin Hillî'dir. 677/1278 yılında Hille'de doğan Hillî, Artuklu döneminin önemli bir şairidir. Hillî'nin bütün şiirleri günümüze ulaşmıştır. Hillî'nin Arap şiirinde denediği yeni formlar, yazıldığı günden beri dikkatleri üzerine çekmiştir. Arap edebiyat tarihinde nevâdir şiir olarak adlandırılan bu şiir tarzında manadan çok şekilsel özellikler öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Hillî'nin hayatı, eserleri, poetikası ve nevâdir şiirleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve edebiyatı, Arap şiiri, Safiyüddin el-Hillî, Nevâdir şiir, Bediyyât, Artuqiyyât.

Ahmet
GEMİ*

On Safieddin Hilli's Art Style and His Nawadir Poetry

Abstract: The political vacuum that emerged in the Islamic geography with the collapse of the Abbasids led to social, economic, and cultural changes. During this period, a series of independent Islamic states emerged. One of these states was the Artuqid state, ruled 1102-1409 in Diyarbakır, Hasankeyf, Elazığ and Mardin. There was a visible progress in Islamic sciences, Arabic language and literature during this era and the cultural legacy of this period has largely survived to the present day.

One of the praised poets of Arabic literature is Safieddin al-Hilli, the court poet of the Artuqid dynasty. Hilli, is an important poet of the Artuqid period. All of Hilli's poems have reached the present day. The new forms that Hilli experimented with in Arabic poetry continue to attract attention today. These poetic styles, known as nawadir poetry, emphasize formal characteristics rather than meaning. In this study, Hilli's life, works, poetics and nawadir poetry has been examined.

Keywords: Arabic language and literature, Arabic poetry, Safieddin al-Hilli, Arabic poetry, Nawadir poet, Bediyyât, Artuqiyyât.

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. e-mail: ahmetgemi04@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4124-5525>.

Giriş

Abbâsî Devletinin ikinci asrının sonlarına doğru İslam coğrafyasında irili ufaklı bir dizi devlet ortaya çıkmıştır. Genellikle birbirleri ile mücadele içerisinde olan bu devletler; Hamdânîler, Tolunoğulları, Artuklular, İhşidîler, Fatimîler, Eyyûbîler, Samanîler, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi devletler olup her birisinin döneminde siyasal ve sosyo-kültürel değişimler yaşanmıştır. İslâm coğrafyasında bağımsız olarak hareket eden bu devletlerin emirleri; kendilerini desteklemek, adlarını ölümsüzleştirmek, ünlerini “şiiir pazarı”nda yaymak için dönemin ünlü şairlerini kendilerine yakın tutmuş ve bu şairlerin şiiir gücünden yararlanmışlardır.

Söz konusu devletlerden biri de İslâm coğrafyasında bir dönem adından söz ettiren Artuklular Beyliğidir. Bu beylik; Mardin, Hasankeyf ve Harput bölgelerinde 495-812/1102-1409 yılları arasında hüküm sürmüştür. Kültür, sanat ve edebiyatta gözle görülmüş bir gelişmenin yaşandığı¹ bu dönemde pek çok alim, sanatçı ve şair yetişmiştir. Bu dönemin önemli şairlerinden biri de hiç şüphesiz Safiyüddin Hillî'dir.

Arap edebiyatında sık rastlanmayan ve *nevâdir şiiir* olarak adlandırılan şiiirleri özenli bir şekilde nazmederek bu tarzı yüksek bir konuma getiren Hillî, pek çok konuda şiiir söylemiştir. Özellikle methiyeleri ile kendi dönemindeki meliklerin dikkatlerini çeken şair, yörenin meliklerine yakın bir makam elde ederek saraylarda konaklamış ve böylece sanatını bir kazanç vasıtası haline getirmiştir. Ne var ki Hillî, yaşadığı dönemin beraberinde getirdiği edebî zevkin dışına çıkamamış ve eleştirilere maruz kalmıştır. Zira tarihsel sürece bakıldığında Arapların diğer milletlerle olan ihtilatları, sosyo-kültürel bir değişime sebep olmuş, özellikle Abbâsîler döneminde fetihlerle İslâmî coğrafyanın genişlemesiyle Arap edebî zevkinde bir değişim yaşanmıştır. Daha sonraları ise birbirinden bağımsız olarak hareket eden beyliklerin ortaya çıkmasıyla baş gösteren siyasal değişimler, kültür ve edebiyatta Arapların da alışkın olmadıkları yeni konular ve tarzlar ortaya çıkarmıştır.

Safiyüddin Hillî, Arap edebiyatı tarihinde adından çokça bahsedilen saray şiiirlerindedir. Mensur eserleri de bulunan Hillî'nin şiiirleri tarih boyunca okurların dikkatini çekmiştir. Özellikle de terkipler, kelimeler, harfler ve noktalar ile oynayarak nazmettiği *nevâdir şiiir*leri ile dikkat çeken Hillî; medih, hiciv, mersiye, tasvir, şarap, aşk, hamase/kahramanlık, fahiye, siyasî vb. şiiir temalarıyla döneminin önemli isimlerinden biri olmuştur.

Safiyüddin Hillî, Moğolların saldırılarının bir sonucu olarak İslam aleminde kültür ve edebiyatta yaşanan gerileme/inhitat döneminde yaşamış ve

¹ Ahmet b. Yusuf b. Ali b. el-Ezrak el-Farikî, *Târîhu Meyâfarikîn*, thk. Yusuf Baluken-Kerim F. el-Hûlî, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014), 601-662.

eserleriyle adından söz ettirmiştir. Ayrıca bu dönemde İbn Nübâte el-Mısırî (ö. 768/1366), Selâhüddîn es-Safedî (ö. 764/1363), Takiyüddin İbn Hücce el-Hamevî (ö. 837/1434), Alâüddîn İbnü'l-Esîr (ö. ?) gibi şairler şiirleriyle dil ve edebiyat alanında önemli eserler vermişlerdir. Bir nevi “nahda hareketi” olarak da değerlendirilen bir çabayla söz konusu şairler, klasik Arap şiirini yeniden diriltme gayreti içerisine girmişlerdir.

Safiyüddin Hillî'nin şiirlerinin önemli bir bölümü Peygamber methiyelerinden oluşmaktadır. Bu yönüyle Hillî, dini edebiyatın bir kolu olan Peygamber methiyelerinde döneminin öncüsü sayılmaktadır. Hillî, bütün beyitlerinde bedîî sanatları kullanarak kaleme aldığı *Kâfiyetü'l-bedîiyye fi'l-medâihî'n-Nebeviyye* ve *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedîiyye fi 'ulûmî'l-belâga ve mehâsini'l-bedî' adlı eserleri ile bu alanın zirve ismi olmuştur.²*

Bahsi geçen inhitat döneminde Hillî, Arapların yabancı olduğu yeni nazım türlerini denemiş ve bunların Arap edebiyatında yer edinmesi için çabalamıştır. Böylece Hillî'nin, müveşşah ve zecel gibi Endülüslü şiir türlerinin Doğu'ya taşınmasında önemli bir katkısı olmuştur.

Türkçede Safiyüddin Hillî'nin hayatı, eserleri ve nadir şiirleri üzerindeki incelemelerin az olması, bu çalışmayı yapma zaruriyetini meydana getirmiştir.

1. Safiyüddin Hillî'nin Hayatı ve Tarihi Arka Plan

Hillî'nin kaynaklarda tam adı, Ebü'l-Mehâsin (Ebü'l-Fadl, Ebü'l-Berekât) Safiyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Ali el-Hillî et-Tâî olarak geçmektedir. Safiyüddin Hillî, Bâbil ve Kûfe yakınlarında, Fırat nehri üzerinde bulunan Hille'de 677/1278 yılında doğmuştur.³ Doğduğu yere nispetle el-Hillî olarak

² Mehmet Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)”. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 7/1 (Mayıs 2007), 128.

³ Safiyüddin el-Hillî, *Dîvân*, Hz. Kerem Bustanî, (Beyrut: Dârü Sâdir, 1962), 5; Safiyüddin el-Hillî, *Dîvân*, thk. Ömer Faruk et-Tabba', (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997), neşredenin mukaddimesi, 5; Safiyüddin el-Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedîiyye*, nşr. Nesib Neşâvî, (Dimaşk: 1983), neşredenin mukaddimesi, 5-30; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fi ilmî'l-bedî'*, nşr. Hifnî M. Şeref, (Kahire: 1963), neşredenin mukaddimesi, 83-96; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, Ta'lik: M. H. Şemsüddîn, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1992), 10/238-239; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin vd., (Kahire: el-Mektebû'l-Mansûbe el-Hamme li'l-Küttâb, 1984), 7/274-280; Ahmed el-İskenderî-Mustafa İnânî, *el-Vasît fi'l-edebî'l-Arabî ve târihih*, (Kahire: Matbaatü'l-maarif, 1925), 312-314; Carl Brockelmann, *GAL*, (Leipzig: 1909), 2/159, 160, 205-206; *Supplement*, 2/199-200; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâîl' bi Mehâsin-i Men Ba'de'l-Karnî's-Sabî'*, (Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-İslâmî, tsz.), 1/341; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi A'yânîl-mietî's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmu'îd Dân, (Saydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-maarifi'l-Osmaniyye, 1971), 3/165; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, tsz.), 5/247; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 2002), 4/17-18; Mârûn Abbûd, *Edebü'l-Arab*, (Kahire: Müessesetü Hindavî, 2014), 270; Şevki Dayf, *Târîhü'l-Edebî'l-Arabî*, (Kahire: Dârü'l-Maarif,

tanınmıştır. Günümüzde mamur olan Hille kenti, Seyfûddeve Saddake b. Maasir b. Dibs (Kizhir) b. Ali b. Mezid el-Esedî tarafından 495/1101 yılında kurulmuş bir yerleşim yeri olup Bağdat'ın 100 km. güneyinde yer almaktadır.⁴ Safiyüddin Hillî 749/1348 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Hayatının uzun bir dönemini Mardin'de geçiren Hillî, bazı kaynaklara göre 750/1349 veya 752/1351 yılında vefat etmiş ve Mardin'de defnedilmiştir.⁵

Safiyüddin Hillî kendisinden önceki şairlerden önemli oranda etkilenmiştir. Özellikle Mütenebbî (ö. 354/965), Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968), Tuğraî (ö. 515/1121) ve Selahaddin Eyyûbî'nin veziri, edip ve şair olan el-Kâdî el-Fâzıl el-Askalânî (ö. 596/1200) gibi şairlerin etkisinde kalan Hillî, bu şairlerin şiirlerine nazireler yazmıştır. Bunun yanında Hillî, daha çok "görsel"e hitap eden *nevâdir şiiir* tarzını geliştirirken Ebü'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057), Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ahmed el-Fâzâzî el-Endelusî (ö. 627/1230) ve Mecdüddîn Ebû Abdurrahman Muhammed b. Ebibekir el-Bağdâdî el-Vetrî (ö. 662/1264) gibi şairlerden etkilenmiştir.⁶

Hillî, kendisinden sonraki şairleri önemli ölçüde etkilemiştir. Mesela, ünlü kadın mutasavvıf şair ve edip Ümmü Abdilvehhâb Âişe bint Yûsuf b. Ahmed b. Nâsır el-Bâûniyye ed-Dımaşkıyye (ö. 922/1516), edebî sanatları da kullanmak suretiyle *el-Fethü'l-mübîn fi medhi'l-Emîn* adlı eserinde, Hillî'nin *el-Bedîyye*'si tarzında bir yöntem geliştirmiş ve Hz. Peygamber'i övmüştür.⁷ Aynı şekilde Muhammed el-Gulâmî (ö. 1230/1815), Şeyh İbrahim b. Yahya el-Amilî et-Tîbî (ö. 1214/1800), Sâlih b. Dervîş b. Şeyh Zeynî et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 1235/1820), Hasan Musabbih el-Hillî (ö. 1317/1899) gibi şairler de Hillî'nin

---

tsz.), 3/772-777; Yâsîn el-Eyyûbî, *Safiyüddîn el-Hillî*, (Beyrut: 1971); Mahmûd Rızk Selim, *Safiyüddîn el-Hillî*, (Kahire: Dârü'l-maarif, 1980); Ali Necib Atvî, *Târîhü'l-âdâbî'l-Arabiyye*, (Beyrut: 1985), 207-211; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*, [baskı yeri ve tarihi yok], 405-406; M. İbrâhim Huvver, *Safiyüddîn el-Hillî: Hayâtüh ve âsâruh ve şî'ruh*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1990); M. Kürd Ali, "Risâletân li-Safiyüddîn el-Hillî", *Mecelletü'l-Mecmaî'l-ilmî'l-Arabî*, IV (1924), 210-220; Ahmed el-İskenderî, "Safiyüddîn el-Hillî", *Mecelletü'l-Mecmaî'l-ilmî'l-Arabî*, (1932), cilt: 12, sayı: 3-4, 243-251; R. B. Serjeant, "Safiyüddin Hillî", *BSOAS*, 21 (1958), 406-407; CL. Huart, "Hillî", *İA.*, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, 2001), 5/1, 487; W. P. Heinrichs, "Şafi al-Dîn", *EP* (İng.), 8/801-805; Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 2, 16-17; Mustafa Kılıçlı, "Hillî, Safiyüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/41-44; Aslam Jankır ve Ahmet Gemi, *Artukiyât*, (Van: 2B Yayınları, 2022), 9-10; Mohammad Sami Jabar al-bayati, *Safiyüddîn el-Hillî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Bedîyye Kasidesinin İncelenmesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 6.

⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1977), 2/294; Louis Massignon, "Hille", *İA.*, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, 2001), 5/1, 487.

⁵ Kılıçlı, "Hillî, Safiyüddin", 42.

⁶ Ziyâ er-Rîs, Safiyüddin el-Hillî, *Mecelletü'r-risâle*, (1934), sayı: 28, 2.

⁷ Ahmet Özel, "Bâûniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/212-213.

nevâdir şiirlerini taklit ederek bu geleneği sonraki nesillere aktarmışlardır.⁸

2. Safiyüddin Hillî'nin Şiirleri

Safiyüddin Hillî'nin farklı konuları ihtiva eden bir dizi eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları mensur olup günümüze ulaşmışlardır.⁹ Hillî'nin öne çıkan şiir mecmuaları şunlardır:

2.1. Divân: *Safvetü's-şuarâ ve Hulâsatü'l-bülegâ* olarak da adlandırılan bu eser, Hillî'nin başta methiyeleri olmak üzere farklı alanlarda yazdığı şiirlerini kapsamaktadır. Eser, günümüze ulaşmış olup birçok kez basılmıştır.¹⁰

2.2. el-Kâfiyetü'l-bed'iyye fi'l-medâ'ihî'n-Nebeviyye: Hillî, 145 beyitten ibaret olan bu eserinde 151 bedîî sanatı işlemiş ve daha sonra bu eserini *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'* adıyla bizzat kendisi şerh etmiştir.¹¹

2.3. Artukiyyât: Eser, kaynaklarda *Dürerü'n-nuhûr fi Medhi'l-Meliki'l-Mansûr* ismiyle de geçmektedir. Bu çalışma Hillî'nin, Artuklu hükümdarı Melik Mansûr II. Necmeddin Gazi (ö. 712/1313) ve kardeşi el-Melikü's-Sâlih'i (ö. 765/1364) övdüğü 841 beyitlik bir methiye kitabıdır. Bu eser ilk sefer Aslam Jankır ve Ahmet Gemi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹² Arap harf sayısına denk gelecek şekilde 29 kasideden oluşan bu eserin her bir kasidesi de ayrıca 29 beyitten oluşmaktadır. Her kasidenin bütün beyitleri revî harfinin oluşturduğu harfin bizzat kendisiyle başlamaktadır. Mesela; kafiye "he" harfi ise kasidenin bütünün ilk harfi de "he" harfi ile başlamaktadır.¹³

2.4. el-Âtilü'l-hâlî ve'l-mürahasü'l-gâfî: Safiyüddin Hillî'nin bir poetikası niteliğinde olan bu eser, Endülüs halk şarkılarından müveşşah, zecel, mevâliyyâ, kûma, kâne ve kâne gibi şiir türleri ile

⁸ Cevvâd Ahmed Alûş el-Hillî, *Şîru Safiyüddin el-Hillî*, (Bağdat: Matbaatü'l-maarif, 1959), 121-122.

⁹ Hillî'nin eserlerinin bir listesi için bk. Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 53; Jankır ve Gemi, *Artukiyyât*, 16-17.

¹⁰ Safiyüddin el-Hillî, *Divân*, thk. Ömer Faruk et-Tabba', (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1997). Not: Bu çalışmada; Hillî'nin biri Ömer Faruk et-Tabba' diğeri ise, Kerem Bustânî tarafından tahkik edilen ve farklı neşriyatlarca yayımlanmış Divân'ından yararlanılmıştır.

¹¹ Safiyüddin el-Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye*, nşr. Nesîb Neşâvî, (Dimaşk: Dârü Sâdir, 1983).

¹² Aslam Jankır ve Ahmet Gemi, *Artukiyyât*, (Van: 2B Yayınları, 2022).

¹³ Halil Akçay, "Safiyüddin el-Hillî'nin Artukiyyât Şiirleri", *The International Journal of Mardin Studies (IJMS)*, yıl: 2021, cilt: 1, sayı: 2, 55-66.

kafiye ve vezinleri hakkında geniş bilgi içermektedir.¹⁴

3. Safiyüddin Hillî'nin Şiir Söyleme Kabiliyeti ve Şiirlerinde Kullandığı Temalar

Cahiliye dönemi sonlarında başlayan ve gittikçe yaygınlaşan şiir ile kazanç elde etme meselesi Safiyüddin Hillî'nin yaşadığı dönemde ortadan kalkmıştır. Zira artık her sınıftan şiir söyleyen insanlar türemiş ve şiir söyleme sanatı sıradan bir durum haline gelmişti. Bununla birlikte Hillî, şiir söyleme kabiliyetinin baskın gelmesi ile akranları arasında tebarüz etmiş ve şiiriyle kazanç sağlayan şairlerden biri olmuştur. Hatta Hillî, medihleri sebebiyle meliklerce korunduğunu ve böylece kanının dökülmesinin engellendiğini ifade etmektedir.¹⁵ Bazı kaynakların iddia ettiği gibi Hillî ticaretle uğraşan ve geçimini ticaretle sağlayan bir kişi değildir. Gençlik döneminde ticaretle uğraşmış olsa bile Hillî'nin yetişkinlik döneminde "sulta"dan yana tavır koyduğunu ve hayatının neredeyse tamamını hükümdarların ve emirlerin gölgesinde geçirdiğini ifade etmek gerekir. Akrabalarıyla yaşadığı problem sonucu Mardin'e göç etmek zorunda kalan Hillî, Artuklu emirlerinin himayesinde yaklaşık kırk yıl yaşamıştır. Daha sonra Mardin'den ayrılp Mısır'a, Melik Sâlih'in yanına gitmiş ve burada da uzun süre kalmıştır. Bahsi geçen yerlerin emirlerini methiyeleri ile öven Hillî, bu kişilerden caizeler alarak yaşamını sürdürmüştür. Buna binaen Hillî'ye "saray şairi (şâirü'l-belât)" demek yanlış sayılmayacaktır.

Münekkitler, Hillî'nin şiirlerinde tekellüfün baskın olduğunu dile getirmekte ve onun eski ile yeni arasında sıkışıp kaldığını ileri sürmektedirler. Bununla birlikte Hillî'nin, yaşadığı asrın *emiru'ş-şuara'sı* oluşunu da dile getirerek hakkını teslim ederler.¹⁶

Safiyüddin Hillî'de şiir söyleme kabiliyeti fitrîdir. Daha çocukken şiir söylediğini eserlerinde ifade eden Hillî, bizzat kendisi şairlik yönünü övmektedir. Denilebilir ki Arap edebiyatı tarihinde onun kadar şairliği ile övünen kimse yoktur.¹⁷ Hillî, *Divân*'ının muhtelif yerlerinde yaklaşık elli yerde kendisini övmektedir.¹⁸ Örneğin bir şiirinde şöyle demektedir:

أَهْدِي قَلَائِدَ أَشْعَارٍ فَرَأَيْدَهَا دُرٌّ نَهَضْتُ بِهِ مِنْ أَبْحُرٍ عُمُقٍ

¹⁴ Safiyüddin Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî ve'l-mürehasü'l-gâlî*, thk. Hüseyin Nessâr, (Kahire: Matbaatü Dâri'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 2003).

¹⁵ Hillî, *Divân*, 11.

¹⁶ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 168-169.

¹⁷ Hillî, *Divân*, 9; 13 vd.

¹⁸ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 170.

يَضُمُّهَا وَرَقٌ لَوْ لَا مَحَاسِنُهُ مَا لَقَّبُوا الْفِصَّةَ الْبَيْضَاءَ بِالْوَرِقِ¹⁹

Başka bir yerde ise şöyle der:

مَا أَدْرَكْتُ فَضْحَاءَ الْعَرَبِ غَايَتَهَا قَبْلِي، وَلَا أَخَذُوا فِي مِثْلِهَا سَبْقِي²⁰

Safiyüddin Hillî'nin şairlik yönünü beğenenler olduğu gibi şiirlerini acımasız bir eleştiriye tabi tutanlar da olmuştur. Mesela; *Fevâtü'l-vefeyât* adlı eserin kâtibi Muhammed b. Şâkir el-Kütübî (ö. 764/1362), Hillî'yi “*Şiirleriyle gökteki yıldızları utandırdığı gibi, baharda da yerde biten çiçekleri utandıran şair*” olarak överken son dönem şarkiyatçılarından İgnace Goldziher (ö. 1921) ise onu, “*bütün yapmacık özellikleri şiirlerinde kullanan şair*”²¹ olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte Hillî'nin çağdaşı Selahaddin es-Safedî (ö. 764/1363), Hillî'yi “*tartışmasız döneminin şairi*” olarak nitelerken “*ölümüyle Arap şiirinin öldüğünü*”²² iddia etmektedir. Keza eserinin ilgili yerinde Hillî'nin vefatı ile ilgi üzüntülerini dile getiren Safedî, aralarında geçen atışmaları zikrederek şairin seçkin şiirlerinden örnekler vermektedir.²³ İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) ise, “*Hillî, şiir nazmetmede ileri seviyeye geçti. Onun şark ve garpta nam salan büyük bir Divân'ı vardır. Şüphesiz o fühûlü's-şuarâdan biridir.*”²⁴ diyerek onun şiirdeki faikiyetini övmektedir.

Son dönem edebiyat tarihçilerinden Corci Zeydân (ö. 1914) ise, “*Hillî'nin şairlik yönüne gelince onun, kendi döneminin en iyi şairi olduğunda tartışma yoktur.*”²⁵ diyerek Hillî'ye olan hayranlığını dile getirmektedir. Hillî'nin şairlik yönüne vurgu yapan yukarıdaki alıntılardan iktifa ederek şiirlerinin kendi döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de ediplere örneklik teşkil ettiğini birçok kaynaktan öğrenmekteyiz.

Safiyüddin Hillî, inhitat/çöküş dönemi şairlerindedir. Bu dönemde İslâm coğrafyasındaki siyasi belirsizlik ve yaşanan çatışmalar, hayatın her alanına olduğu gibi edebî yaşama da etki etmiştir. Bu çağda edebî konular artmış ve eskiden olduğu gibi sadece birkaç konu ile yetinilmemiştir. Fakat edebi

¹⁹ Hillî, *Divân*, 109. Anlamı: *Şiirden gerdanlıklar ithaf ederim taneleri inci olan, onları derin denizlerden devşirmişim; yaprak sarmış onları, güzelliğinden olmazsa beyaz gümüşü yaprakla nitelendirmezlerdi.*

²⁰ Hillî, *Divân*, 109. Anlamı: *Benden önce Arap fâsihleri onun (şiirin) maksadına ulaşamadı, benden önce şiirimin benzerini elde edemedi.*

²¹ İgnace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, trc. Rahmi Er-Azmi Yüksel, (Ankara: Vadi Yayınları, 2012), 231.

²² Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnâvût ve Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâs, 2000), 18/293.

²³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/293-313.

²⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Ta'lik: M. H. Şemsuddin, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1992), 10/238.

²⁵ Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, (Windsor: Müessesetü Hindâvî, 2017), 926.

konuların çoğalması, beraberinde birtakım olumsuzluklar da getirmiştir. Öyle ki edebiyat vasıtasıyla, eli kalem tutan herkes özel yaşamlarına varıncaya kadar, halkın yaşam tarzına müdahale etmiştir. Edebiyat, insanların ayıplarını yüzlerine söyleme, eleştiri, bilmece-bulmaca, hiciv, eğlence, fıkra, laubalilik vb. şeylerin bir aleti olmaya başlamıştır. Bu dönemin sonuna doğru iş iyice çığırından çıkmış ve edipler lafzî mübalağaya yönelmişlerdir. Böylece edebî ve derin manalar yok olmuş; sathi, yapmacık, tatsız ve görsele hitap eden bir edebiyat meydana gelmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, yaratıcılıktan yoksun, eski ile yeni arasında sıkışıp kalan edebî bir sınıf ortaya çıkmıştır.

İnhitat döneminde Arap şiirinin ıslâhı için farklı görüşler ileri süren şairler ortaya çıkmıştır. Ebû'l-Müzaffer b. Ebi'l-Abbâs el-Ebîverdi el-İrâkî (ö. 507/1113), Ali b. el-Mukarreb el-'Uyûnî el-Ahsâî (ö. 630/1232) eski şiiri savunan, eski şiirin tekrar diriltilmesi gerektiğini, belagat ve fesahatçe güçlü tabirlerin kullanımını önceleyen şairlerin yanında Safiyüddin Hillî ve İbn Nübate el-Mısırî gibi bedîî sanatlara yönelen, şiirde kolaycılığa kaçan ve ammicce kelimeleri çekinmeden şiirlerinde kullanan şairler ortaya çıkmıştır. Bunun yanında bu dönemde Aişe el-Baûniye (ö. 922/1516) ve el-Bûsîrî (ö. 695/1296) gibi eski şiir ile yeni şiiri birleştiren şairler de yetişmiştir.²⁶

Safiyüddin Hillî'nin şiirlerindeki üsluba bakıldığında ise, döneminin bir özelliği olarak, bedîî süslemelerle donanmış tekellüfün öne çıktığı görülmektedir. Şiirlerinde haberî üslup ağırlıkta olup takrir ve pekiştirmeler yoğundur. Tasvir ve ifade tarzında ustalık vardır. Zıtlıklar üzerine inşa edilen şiirlerde meramı dile getirme söz konusudur. Ayrıca şiirlerinde musiki ağır basmaktadır. Şiirlerinde vezne ve kafiyeye dikkat ederek cinas, tıbak, hüsn-ü taksim, tasrih gibi söz sanatlarını kullanmak suretiyle nazımda aliterasyon ve asonans gibi ahenkler oluşturan şair, muhatabı üzerinde etki bırakmaktadır. Manalara uygun olarak seçilen kelimeler ayrıca şiirindeki güzelliği artırmaktadır.

Tematik olarak Safiyüddin Hillî'nin şiirlerine bakıldığında aşk, sevgi, yalnızlık, özlem, mutluluk, hüznün, arkadaşlık, geçim sıkıntısı, gurbet, ölüm, doğa, baharın gelişi, vatana özlem, musibetlere karşı sabır, anlamca derin ve hikemi sözler, alicenaplık, izzet-i nefis, cömertlik, diğerkâmlık vb. hususiyetlerin ağır bastığı görülmektedir. Bunun yanında Hillî'nin terkipler, kelimeler, harfler ve hatta noktalarla oynamak suretiyle meydana getirdiği nevâdir şiir tarzı, beraberinde *Safiye'yi kâfiyeye feda etmek*²⁷ meselesine muvafık bir şekilde,

²⁶ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 231-232; H. A. R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 148-149.

²⁷ Rivâyet edildiğine göre bir şiir meraklısının Sâfiye adında eşi varmış. Bu kadın kocasının şiir söylemesine çok karşı imiş. Günün birinde Sâfiye, ihtiyaçları karşılamak üzere dışarı çıktığı sırada kocası şiir yazmaya koyulmuş. Ancak çok uğraştığı halde son mısraya bir türlü kafiye düşürememiş. Kafası karışık bir şekilde "şurası oldu, burası olmadı" derken Sâfiye içeri girmiş ve "ah be adam yine mi bu boş işinle uğraşıyorsun!" demiş. Eşinin bu sözüne kızan adam,

şiiirlerinde nisbî bir zafiyet meydana getirmiş ve eleştiriye sebep olmuştur.

Safiyüddin Hillî, etrafında gelişen siyasi olaylara da bigâne kalmamıştır. Müslümanların Moğollar, Tatarlar ve Haçlılarla olan mücadelelerini şiiirlerinde dile getiren Hillî, halkı ve yetkilileri bu konuda uyanık davranmaya teşvik etmiş ve ayrıca şiiirlerinde Müslümanların kendi iç çatışmalarına da yer vermiştir.

Safiyüddin Hillî, Arap edebiyatında pek denenmeyen şiiirlerden *eş-şî'rû'n-nevâdir* (*nadir ve az bulunan şiiir*) şiiir türünün temsilcilerindendir. Adından da anlaşılacağı üzere *eş-şî'rû'n-nevâdir*, Arap şiiir geleneğinde pek alışkın olunmayan bir tür olup kelimeler, harfler ve noktalarla oynanmak suretiyle kelamın şiiirsel bir dizilime tabi tutulmasıdır. Bu şiiirde vezin ve kafiyeden daha çok harfler ve hareketler ön plana çıkmaktadır.²⁸

Safiyüddin Hillî, belagat ilmine dair yazdığı eserinde de görüldüğü gibi, dil ve edebiyatın garip yönlerini ortaya koymayı ve söz sanatlarını kullanmayı sevmektedir. O, şiiirlerinde çoğunlukla istiare, teşbih, tıbak, tezat vb. söz sanatlarını kullanarak şiiirini, sanatın icra edildiği bir platforma dönüştürmüştür. Hillî'nin, Arap şiiir bahirlerini açıklayarak örneklendirdiği,²⁹ mûsikî, nağme ve bunların vezinlerini anlattığı, satranç ile ilgili bilgileri verdiği didaktik (*eş-şî'rû't-ta'limî*)³⁰ şiiirleri bulunmaktadır. Ayrıca Hillî'nin ülkesinin iklim, dağ, vadi ve ovalarını tasvir ettiği pastoral (*eş-şî'rû'r-rivâî*),³¹ yurt sevgisi ile hamaset, kahramanlık ve savaş alanlarını anlatan epik (*eş-şî'rû'l-melhamî*),³² anlatı veya diyalog şiiirlerinin (*eş-şî'rû'l-kasasî*)³³ yanında diğer birçok şiiir türü de vardır.³⁴

Safiyüddin Hillî'nin şiiirleri sanatsal özellikleri ile dikkat çekmektedir. Şiiirlerinde şekle ve lafzî sanatlara ağırlık veren Hillî, manayı ikinci plana itmiştir. Hillî, şiiirlerinde genel olarak şu sanatları kullanmıştır: hüsn-ü matlab,³⁵ hüsn-i ta'lil,³⁶ ferâid,³⁷ müşâkele,³⁸ tarsi,³⁹ mukabele,⁴⁰ iftinân,⁴¹

“*tallaktü's-Sâfiye/Sâfiye'yi boşadım*” demiş. Ne var ki söylediği bu söz tam da kafiyeye uygun düşmüş. Böylece şiiirine kafiye uydururken eşinden olmuş. (Anonim).

²⁸ Jankır ve Gemi, *Artukiyât*, 19.

²⁹ Hillî, *Divân*, 513-514, 567-581.

³⁰ Hillî, *Divân*, 20.

³¹ Hillî, *Divân*, 551.

³² Hillî, *Divân*, 27-75.

³³ Hillî, *Divân*, 520.

³⁴ Hillî, *Divân*, 281-329, 359.

³⁵ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 316-319.

³⁶ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 283-284.

³⁷ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 245.

³⁸ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 181.

³⁹ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 190.

⁴⁰ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 75, 85.

⁴¹ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bed'iyye*, 98.

irdaf,⁴² irsâl-i mesel,⁴³ iktibas,⁴⁴ istisna,⁴⁵ mübalağa,⁴⁶ teşbih,⁴⁷ tecâhül-i arif,⁴⁸ tedbic,⁴⁹ telmih...⁵⁰ Keza Hillî'nin şiirlerinde zâhirî-bâtınî anlam, cinas, tıbak, tevriye, tazmin, teşcîr, reddü'l-acüz ale's-sadr gibi lafzî sanatların kullanımı da görülür.

Safiyüddin Hillî, şiirlerinde “övülen veya yerilen kimseye ve soyuna ait isimlerin bir beyitte sıralanması anlamında bir edebî sanat olan “ittırad”⁵¹ sanatını çokça kullanmıştır.⁵² Bu sanatın bir gereği olarak övülen kişinin adıyla birlikte sıfat, lakap, künye ve kabile ismi de zikredilmektedir.⁵³

Safiyüddin Hillî, birçok şiirinde şairlikteki maharetine dikkat çekmekte ve bu yönüyle kendisini övmektedir. Bununla birlikte Hillî, şiirlerinde dil (luga) lafzını kullanan ilk şairlerdendir. Keza şiirlerinde Farsça, Türkçe, Sasanîce ve Yunanca kelimelere de rastlanan şairin, komşu milletlerin dillerinden de haberdar olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

Safiyüddin Hillî, kudemâ şairleri taklit ederken kendisine has bir şiir tarzı da geliştirmiştir. Şiirleri incelendiğinde en çok Mütenebbî'den (ö. 354/965) etkilendiği görülür. Ayrıca Hillî, İmruülkays b. Hucr (ö. 540 dolayları), Nabiga ez-Zübyânî (ö. 604), Küseyyir Azze (ö. 105/723), Cemîl Büseyne (ö. ?), Hansâ (ö. 24/645), Kays b. Zerîh (ö. 68/686), Beşşâr b. Bürd (ö. 167/784), Ebû Nuvâs (ö. 198/813), Ebû Temmâm (ö. 231/846), İbnü'r-Rummî (ö. 283/896), Buhturî (ö. 284/897), İbn Mu'tezz (ö. 296/908), İbn Düreyd (ö. 321/933), Ebû Firas el-Hamdânî (ö. 357/968), Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038), İbn Zeydûn (ö. 463/1071) ve Tuğrâî (ö. 515/1121) gibi şairlerden de etkilenmiştir.

Safiyüddin Hillî, şiirdeki maharetini methiyeleriyle göstermiştir. Arap edebiyatı tarihinde Hillî'nin adı methiyeleriyle anılmaktadır. Hillî, başta Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi (r.a) övmektedir. Zaten *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*'sini Hz. Peygamber'e methiye olarak yazmıştır. İkinci olarak Memluklerin padişahı Melik Nâsır Muhammed b. Kalevûn (ö. 762/1361),

⁴² Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 199.

⁴³ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 118.

⁴⁴ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 326.

⁴⁵ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 111.

⁴⁶ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 150.

⁴⁷ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 184.

⁴⁸ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 117.

⁴⁹ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 290.

⁵⁰ Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 328.

⁵¹ Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 132; İsmail Durmuş, “İttırad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/221-222.

⁵² Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 132.

⁵³ Jankır ve Gemi, *Artukiyât*, 22.

⁵⁴ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 144.

Artuklu meliklerinden Melik Mansur II. Necmeddin Gazi (ö. 712/1313) ve kardeşi el-Melikü's-Sâlih'i (ö. 765/1364) öven kasideler söylemiştir. Aynı zamanda Hillî, Artuklu meliklerinden Melik el-Müeyyed, Melikü'l-Efdal, Melik Sâlih b. Melik el-Müeyyed ile yukarıda zikredilen Melik Mansur (Nâsır)'ın oğullarından Nasirüddin ve İmâdüddin'i öven şiirler nazmetmiştir.⁵⁵

Safiyüddin Hillî, mersiye türünde de şiirler kaleme almıştır. Arap edebiyatındaki geçmişi kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk mersiyeler, cahiliye döneminde kadınlar tarafından ölümlere ağıt olarak yakılan secili ve ahenkli terennümatlara dayanmaktadır. *Divân'*ında "*Fî merâsi'l-a'yân ve te'âzi'l-ihvân*" başlığı ile mersiyeye bir bölüm ayıran Hillî, yakın dostları için söylediği mersiyeleri buraya almıştır.⁵⁶

Abbâsîler döneminde Ebû Nuvâs (ö. 199/813) ile birlikte yayılan gazel şiirleri Safiyüddin Hillî tarafından da söylenmiştir. Hillî'nin şiirlerinde iki farklı gazel türü görülmektedir ki birincisinde Cahilî, İslâmî ve Abbâsî dönemlerinin şairlerini taklit etmiştir. İkincisinde ise, sultanlarla olan muâşeretinin yansıması görülmektedir. Aşk, sevgi, şarap ve eğlence ile bezediği *Gazeliyyât* şiirlerinde Hillî, bazen övdüğü meliklerin güzel yanlarını anarak bazen de sevgiliyi tasvir ederek teşbib bölümünü oluşturmaktadır.⁵⁷ Ne var ki bu dönemin gazel şiirleri, "şiirin üslup ve muhteva özelliklerine uyulmadığı" gerekçesiyle munekkitlerce eleştiriye tabi tutulmuştur.⁵⁸

4. Safiyüddin Hillî'nin Nevâdir Şiirleri

"Nevâdir (النوادر) kelimesi, "bir şeyin benzerlerinden ayrılıp görünür olması, az bulunup kendine has bir özellik taşıması anlamındaki nudûr (nedr) veya sözü açık seçik ve düzenli olmaması manasındaki nedâret kökünden türeyen nâdir yahut nâdire kelimesinin çoğuludur."⁵⁹ Arap şiirinin gittikçe zayıfladığı bir dönem olan Abbasîlerin müreffeh döneminde farklı tarzlarda şiir söyleme geleneği zuhur etmiştir. Şehirleşmenin, zevk ve eğlencenin bir sonucu olarak ortaya çıkan, daha önce numunelerine az rastlanan bu şiir tarzı *nevadir şiir* (az bulunan) olarak adlandırılır. Farklı tema ve şekillerde söylenen bu şiir türünde içerikten çok şekil öne çıkmaktadır. Hillî'nin şiirlerinde keyifle kullandığı bu nazım türleri şu şekilde sıralanabilir: Mühmele, mu'ceme, mülemma, ehîf, erkat, mukatta', muvassal, mezîd, mahzûf, müstebdel, mutarraz, müleggaz,

⁵⁵ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 91; Jankır ve Gemi, *Artukiyât*, 19.

⁵⁶ Hillî, *Divân*, 281-329; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi/Osmanlı Dönemi*, 131.

⁵⁷ Hillî, *Divân*, 14.

⁵⁸ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi/Osmanlı Dönemi*, 151.

⁵⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Hz. Emin Muhammed Abdülvahhab-Muhammed Sadık Ubeydî, (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, tsz.), III. Baskı, "n-d-r" md., 5/199; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi/Osmanlı Dönemi*, 277.

teve'üm, melkûb, ma'kûs, tard ve 'aks, müşerra', mahbûkû't-tarafeyn, merdûd, sünâi'l-itticâh, müte'addidü'l-itticâh, mücennes'ül-müşekkel, müşeccer, müsagğar, şî'rû't-târihî. Aşağıda bu şiir türlerinin birkaç çeşidi ile ilgili bilgi verilmiştir:

4.1. Mühmele: Arap şiirinde kullanımına az rastlanan ve Hillî'nin şiirlerinde çokça karşılaşılan sanatlardan biri "hazif" sanatıdır. Sözlükte "atmak, düşürmek, çıkarmak, bir şeyin bir tarafını kesip atmak" anlamlarında kullanılan hazif (hazf) kelimesi, bedî ilminde alfabenin bazı harflerini göz ardı ederek söz söyleme sanatını ifade eder. Hazif, şiirde kullanılan harflerin noktalı veya noktasız olmasına, bitişik veya ayrı yazılmasına göre çeşitli kısımlara ayrılır.⁶⁰ Bu söz sanatının ilk örneği Hz. Ali'nin (ra.) bir hutbesinde ve selef şairlerin şiirlerinde görülmektedir. Hazfin başlıca türü olan noktalı/menkûta (mu'ceme) harflerin kullanıldığı örnekler ile şiir nazmeden Hillî, bazen de sadece noktasız/mühmele ('âtile) harflerin yer aldığı ifadelerle şiir yazmıştır.⁶¹

Bedî ilminde bazı kelimeleri kullanmadan kullanılan bir söz sanatı olan mühmele (noktasız) şiir; "mu'attal" veya "atıl" şiir olarak adlandırılmaktadır. "Hazif sanatı" olarak da bilinen bu şiir türünde kullanılan bütün kelimeler noktasızdır.⁶² Bakara suresinin 31. ayetinde⁶³ geçtiği gibi, şiirde kullanılan bütün kelimeler noktasız harflerden oluşmaktadır.

Tarih boyunca dildeki maharetini göstermek isteyen âlimler, farklı konularda mühmele türünde eserler kaleme almışlardır. Bu şekilde kaleme alınan eserlerden biri, Mahmûd b. Muhammed Nesîb b. Hüseyin b. Yahya Hamza el-Hüseyinî el-Hamravî el-Hanefî'nin (ö. 1305/1888) *Dürrü'l-esrâr fî Tefsîri'l-Kur'an bi'l-hurûfi'l-mühmele* adlı tefsiridir. Şam diyarının müftüsü olarak ünlenen el-Hanefî iki ciltlik bu eserinde Kur'an-ı Kerim'in bütün surelerini noktasız harflerden müteşekkil kelimelerle tefsir etmiştir.

Mısır'dan ayrılmak için Memluk Sultanı Muhammed b. Kalavûn'dan izin istemek üzere yazdığı *er-Risâletü'l-mühmele* adlı eser, Hillî'nin bu alandaki maharetini göstermekle birlikte Hz. Peygamber'i övdüğü *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* adlı eserinde kullandığı mühmele beyitler⁶⁴ ve *Divân*'ında serî bahriyle söylemiş olduğu 15 beyitlik *Esmeru ke'r-rumh* adlı kasidesi, bu tarzın dikkat çeken örneklerindedir. Söz konusu kasidenin ilk iki beyiti aşağıdaki

⁶⁰Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 276; İsmail Durmuş, "Hazif", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/122; Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 276.

⁶¹Jankır ve Gemi, *Artukiyât*, 23.

⁶²Durmuş, "Hazif", 17/122.

⁶³وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

⁶⁴Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 276.

gibidir:

كَمْ سَاهِرٍ حَرَمَ لَمَسَ الْوَسَادُ وَمَا أَرَاهُ سُؤْلُهُ وَالْمَرَادُ
مَا سَهَرُ الْوَالِهِ مُعْطٍ لَهُ وَضَلَّاهُ، وَلَوْ دَاوَمَ طَوْلَ السُّهَادِ⁶⁵

4.2. Mu'ceme: “eş-Şi'rü'l-hâlî” olarak da adlandırılan bu şiir türünde; kullanılan bütün kelimeler noktalı harflerden oluşup hiçbir noktasız harf kullanılmamaktadır. Hillî, mütekarib bahriyle söylemiş olduğu 15 beyitlik *Tefennene fi fitnetî* adlı kasidesinde hiç noktasız harf kullanmamıştır. Kasidenin ilk iki beyiti şöyledir:

فُئِنْتُ بِطَبِّي بَعَى حَيْبِي بِحَفْنٍ تَقَنَّ فِي فِئْتِي
تَجَّى، فَبْتُ بِحَفْنٍ يَفِيضُ فَحَيْبْتُ ظَيِّي فِي يَفْطِي⁶⁶

4.3. Müveşşâh: Müveşşâh, kaynakların ekserisine göre Endülüs'te ortaya çıkan, bazı kaynaklara göre ise Doğu'dan Endülüs'e intikal eden ve “iki temel sanat unsurunu taşıyan şiir” anlamına gelen bir şiir türüdür.⁶⁷ Bir nevi halk şarkısı olan müveşşâh şiir türünü Safiyüddin Hillî'nin şiirleri arasında görmek mümkündür. Müveşşâh şiir, zecel şiir türünün kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁶⁸

Safiyüddin Hillî'nin şiirleri arasında görülen diğer bir şiir türü de “zecel şiir”dir. Zecel, “Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan bir halk şiiridir.”⁶⁹ Endülüs menşeli olan bu tür, Memlukler döneminde Arap dünyasında yaygınlık kazanmıştır. Safiyüddin Hillî, *el-Âtîlü'l-hâlî* adlı eserindeki şiirleri ile bu alanda ün salmıştır. Aynı zamanda Hillî'nin, Endülüs kaynaklı olan “zecel” ve “müveşşâh” şiir türlerini yeniden yorumlaması, onun Doğu Arap şiirine getirdiği yenilikler arasında sayılmaktadır.⁷⁰ Keza “*el-müveşşahü'l-müdammen*” olarak nitelendirilen ve bizzat Hillî'nin Arap şiirine kazandırdığı bir müveşşah türünün de olduğunu

⁶⁵ Hillî, *Divân*, 511. Anlamı: *Nice şair yastığa baş koymayı haram kılmıştır kendisine, istek ve muradını anlamadığım; Şaşkınım uyanık kalması kendisini bir yere ulaştırmaz, uykusuzluğu uzun sürse de.*

⁶⁶ Hillî, *Divân*, 512. Anlamı: *Aşüfte bir ceylanla imtihan edildim, şaşkınlığım bir gözledir ki elde etmek için beni oynaşmakta; Yaşaran bir gözle geceledim ve uyandığında engelledim bu ceylanın muradına ermesini.*

⁶⁷ Mustafa Aydın, “Müveşşâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/229-231; Kemal Tuzcu, “Endülüs Muvaşşahları ve Harceler”, *DTCF Dergisi* 56.1 (2016): 85.

⁶⁸ Hillî, Hillî, *el-Âtîlü'l-hâlî*, 5; Musa Yıldız, “Zecel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/176-177.

⁶⁹ Musa Yıldız, “Zecel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/176-177.

⁷⁰ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 156-162.

kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁷¹

Hillî, poetikası sayılan *el-Âtilü'l-hâlî* adlı eserinde zecel ile ilgili şöyle demektedir: “*recez, mevki olarak şiirin en yükseği, nisbet olarak en şerefli, vezinleri çok olan ve ölçü olarak tercih edilen, hâlâ asrımızda bile vezinleri yenilenen, değişik kafiyeleri olan ve Mağrib halkının ürünü, daha sonra insanlar tarafından beğenilip kullanılan (bir şiirdir.)*”⁷² Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî*'sini zikredilen şiir türlerine ayırmıştır. Ayrıca *Divân*'ında müveşşâh ve zecel şiirleriyle ilgili birçok örnek bulunmaktadır.⁷³ Hillî'nin müveşşâh şiirlerine aşağıdaki medih şiiri örnek verilebilir:

بَيْنَ الْوَرَقِ	لَمَّا شَدَّتِ الْوَرُقُ عَلَى الْأَعْصَانِ
كَالْمُعْتَبِقِ	مَا سَتَّ طَرِبًا بِهَا عُضُونُ الْبَانِ
وَمَنْظُرُ الرَّهْرِ بَدَا	الطَّيْرُ شَدَا
يُؤَلِّيهِ جُودًا وَنَدَا	وَالْقَطْرُ غَدَا
وَمَدَّ فِي الْجَوِّ رَدَا ⁷⁴	وَالْجَوُّنُ حَدَا

Safiyüddin Hillî'nin Doğu Arap edebiyatına kazandırdığı türlerden biri de zecel şiir türüdür. Farklı formları bulunan bu halk şarkılarının kaynağı Endülüslü Araplara dayanmaktadır. Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî* adlı eserinde zecel şiirinin menşei ve çeşitleriyle ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde dile getirmekte ve bu şiiri söyleyen şairlerin hatalarına atıfta bulunarak bu konudaki görüşünü dile getirmektedir.⁷⁵ Zecel şiirinin farklı kalıpları bulunmaktadır. Hillî'nin zecel türünde söylediği şiirin bir parçası aşağıdaki gibidir:

غِبْطُهُ يَا الَّذِي نَعَسْفُو	بِقِئَلِي	لَكَ	تَجْدُ	أَشْ
كَأَنَّ عَلِيكَ نُنْفَعُوا	عُمْرِي	مَنْ	تَبَيَّ	لَوْ تَدْعُ مَا
يَا لَطِيفَ اللَّطِيفِ	حُسْنِكَ	الْقُلُوبِ	يَسْتَعْبِدُ	بِاللَّهِ
بِالْفِعَالِ الْكَثِيفِ	خَصَّكَ	وَمَنْ	لَطَّفَكَ	جَلَّ مَنْ لَطَّفَكَ
كُلَّ مَعْنَى ظَرِيفِ ⁷⁶	إِنْصَافِكَ	فِئَلَةَ	مَعْ	وَجَمَعَ فَيْكَ

⁷¹ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 135.

⁷² Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî*, 5.

⁷³ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 159.

⁷⁴ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 158. Anlamı: Şakıdıklarında güvercinler dalların üzerinde, yaprakların arasında; Şevkten heyecana geldi ban ağacının dalları, gece için biri gibi. Kuşlar şakıdı, çiçekler açılıp saçıldı; yağış, cömertlik ve keremini üzerine akıttı onun. Karanlık ise şarkı söyleyerek yürüttü onu ve kara libasını havaya giydirdi.

⁷⁵ Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî*, 5 vd.

⁷⁶ Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî*, 90; Anlamı: Beni öldürmekle ne zevk alıyorsun ey sevdiğimiz kişi! Ömrümün kalanının bir kısmını terk etmiş olsaydın onu da infak ederdim. Allah'a yemin ederim ki güzelliğin

4.4. Musağğar: Türkçeye “küçültme ismi olarak” çevrilen ism-i taşğîrin farklı vezinlerde ve farklı anlamlara gelecek şekilde tasrifleri bulunmaktadır. *el-Kasâid bi'l-musağğara* olarak adlandırılan bu şiir türünde şiiri oluşturan kelimelerin ekserisi musağğar (küçültme) yapılmış kelimelerden oluşmaktadır. Safiyüddin Hillî, 726/1326 yılında Mısır'a gittiğinde arkadaşı Şemseddin b. es-Sindî, musağğar lafızları içeren bir kaside ile onu övmüştür. Buna karşılık Hillî, musağğar kelimelerden oluşan aşağıdaki beyiti söyler:

نُقِيطُ مِنْ مُسَيْكٍ فِي رُوَيْدٍ   خُوَيْلِكَ أَوْ وُسَيْمٍ فِي خُدَيْدٍ⁷⁷

4.5. Mahbûkü't-tarafeyn veya Mahbûkât: Arap şiirinin lafzî güzelliklerini gösteren sanatlardan biri de “mahbûk” sanatıdır. Şiirde veya sözde ters-düz okunma özelliklerine göre oluşturulan mahbûk sanatı, yazıda harflerle oynama sanatıdır. Safiyüddin Hillî, *Artukiyyât* adlı eserini “mahbûk” veya “mahbûk-u tarafeyn” adlı sanatla kaleme almıştır.⁷⁸ Bu eser baştan sona mahbûk bir tarzda dizilmiş ve eserde kafiyeler arasında karşılıklı bir simetri oluşturulmaya çalışılmıştır. Zengin bir müfredat ve kulağa hoş gelen müzikal bir aliterasyon ve asonans ile örülen eser, Arap alfabesinin sayısınca, 29 kasideden ve her bir kasidesi de ayrıca 29 beyitten oluşmaktadır. Hillî, bu eserin bütün kasidelerinin hem baş hem de son harflerini (revî) benzer harflerle kafiyelendirmiştir. *Mesela;* أ harfi ile başlayan beyitler أ harfiyle, ب harfiyle başlayan beyitler ب harfiyle, ت harfiyle başlayan beyitler ت harfiyle, ث harfiyle başlayan beyitler ث harfiyle ve bu tarz üzere nihayet ي harfiyle başlayan beyitler yine ي harfiyle bitirilmiştir.⁷⁹ Eserin أ harfiyle başlayıp أ harfiyle biten kasidesinin bazı örnek beyitleri şöyledir:

أَبَّتِ الْوَصَالَ مَخَافَةَ الرَّقَبَاءِ   وَأَتَتْكَ تَحْتَ مَدَارِعِ الظُّلَمَاءِ
أَصَقَّتْكَ مِنْ بَعْدِ الصُّدُودِ مَوَدَّةً   وَكَذَا الدَّوَاءِ يَكُونُ بَعْدَ الدَّاءِ⁸⁰

Aynı şekilde eserin ي harfiyle başlayıp ي harfiyle biten kasidesinin bazı örnek

---

insanı kendisine köle yapar ey güzeller güzeli. Sübhandır o Zat ki seni bu kadar mükemmel yaratmış. İnsafının ahlığına rağmen sende bütün zarif manaları cem etmiş.

⁷⁷ Mustafa Sadık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2008), 564. Anlamı: *Misk şişeciğinde küçücük bir noktacıktır, Küçücük suratta bir nişancık veya dövmecektir.* Not: Hillî'ye ait olduğu iddia edilen bu beyiti Hillî'nin eserlerinde tespit edemedik.

⁷⁸ er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 558.

⁷⁹ Jankır ve Gemi, *Artukiyyât*, 24.

⁸⁰ Hillî, *Divân*, 587. Anlamı: *El görmesin diye gelmedi sevgilim, gece yarıya vardığında geldi ancak; Esirgedikten sonra saf bir sevgi verdi, böylece ağır bir dertten sonra derman sundu.*

beyitleri şöyledir:

أَشْرَقَ الصُّبْحُ تَحْتَ لَيْلٍ دَجِيٍّ   يَا هِلَالاً مِنْ سُلْطَةِ الْعَيِّ حَيِّيْ،
فِي مَعَانِي جَمَالِهِ الْيُوسُفِيِّ⁸¹   يُوسُفِيُّ الْجَمَالِ، كَمْ تَأَهَّ صَبُّ

4.6. Mevâliyya: Türk edebiyatına “maval” olarak geçen “mevâliyyâ” şiir türü, “Arap halk türküleri formlarından ve halk diliyle yazılıp söylenen nazım şekillerinden biridir.”⁸² Menşeî hakkında tartışmalar olsa da Vâsıt ehlinin bir ürünü olarak kabul edilen bu şiir türü, basit bahriyle söylenen dört kafiye ve bir revîye sahiptir. Hillî'nin, daha çocuk yaşlarda iken medih, fahr, gazel, hiciv vb. türlerde 27 mevâlî söylediği kaydedilmektedir.⁸³ Bir mevâlî örneği şöyledir:

طَوْقِي أَشْتَأْفُكُمْ أَيَّ مَنْ أَصْبَحَ جُودُهُمْ
وَدَكَرُهُمْ لَدِّي فِي سَمْعِي وَفِي دَوْقِي
عَنْ يُمْتَتِي وَشِمَالِي وَالْوَرَى شَوْقِي
وَعَنْ أَمَامِي وَمِنْ تَحْتِي وَمِنْ فَوْقِي⁸⁴

4.7. Müşeccer: Geometrik şiir (eş-şi'rü'l-hendesî) olarak bilinen ve ağaç biçiminde düzenlendiği için “ağaçlı, dallı” anlamına gelen bu türde, ilk beyitte kullanılan kelimeler bir sonraki beyitlerde sırasıyla kullanılarak böylece görsel bir güzellik meydana getirilmektedir.⁸⁵

لَيْتَ شِعْرِي لَكَ عِلْمٌ   مِنْ سَقَامِي يَا شَقَائِي
لَكَ عِلْمٌ مِنْ زَفِيرِي   وَنَحْوِي وَضَنَائِي

⁸¹ Hillî, *Divân*, 628. Anlamı: *Ey acizlik makamındaki ay, selam ver, Sabah zifiri karanlığın altından aydınlanmıştır. Yusuf'un bir güzelliği var ki bir sürü âşık kaybolmuştur, Yusuf'un o güzelliğinin manalarında.*

⁸² Hillî, *el-'Âtlü'l-hâlî*, 105; Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 161; İsmail Durmuş, “Mevâliyyâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/426-427.

⁸³ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 162.

⁸⁴ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 161. Anlamı: *Ey cömertliği boynuma gerdanlıklar olmuş kişiler özedim sizleri, Kulağımda ve dilimde anıları tatlı olanlar. Sağımda, solumda ve arkamda; önümda, altımda ve üstümda, özlüyorum onları.*

⁸⁵ er-Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 565; İsmail Durmuş, “Müşeccer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/158-160.

دَانِي إِذْ أَنْتَ دَائِي

مِنْ سَقَامِي وَنَحُولِي

أَنْتَ دَائِي وَدَوَائِي⁸⁶

يَا شَقَائِي وَصَنَائِي

4.8. Makta' ve Mevsil: Makta' ile nazmedilen şiirin kelimelerinin bütün harfleri birbirine bitişmeyen harflerden oluşmaktadır. Mevsil tarzı ile nazmedilen şiirin ise bütün kelimelerinin harfleri ise bitişik yazılan harflerden oluşmaktadır.

وَدَوْدُ أَوْدُ أَوْرِدُهُ وَرَدَ وَدِّي⁸⁷

إِذَا زَارَ دَارِي زَوْرُ

فَلَقَدْ قَسَا قَلْبًا فَمَا يَتَلَطَّفُ⁸⁸

عَظْفًا عَسَى يَتَعَطَّفُ سَلْ مُتَلِفِي

Safiyüddin Hillî'nin nevâdirleri arasında sayılan bir şiir türü ise "kûmâ" şiirleridir. Farklı vezinlerde söylenen bu şiir tarzı, Abbâsîler döneminde Bağdat ehli tarafından insanları sahura kaldırmak için üretilmiştir. Ev sahibini sahura kaldırmak için "kûma li's-suhûr" şeklinde nakaratları türetilen bu şiir tarzının ilk kez Bağdatlı şair ve muhaddis İbn Nukta (ö. 629/1231) tarafından Abbâsî halifesi en-Nâsır Lidinillah (ö. 575/1180) için söylendiği Hillî tarafından ifade edilmektedir.⁸⁹ Halk diliyle söylenen bu şiir tarzı "kâne ve kâne" şiir grubunda değerlendirilmekle birlikte sanatsal açıdan ondan daha üstün bir düzeydedir.⁹⁰

Safiyüddin Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî* adlı eserinde, "bir de benim 'lüzûm-u mâ lâ yelzem' tarzında şiirlerim vardır." şeklinde bir kayıt düşmektedir.⁹¹ Sözlükte, "gerekmeyenin gerekliliği" anlamına gelen "lüzûm-u mâ lâ yelzem" tabiri, söz diziminde lafza güzellik katan sanatlardan biridir. Şiirde kafiye harfinden önce birkaç harf veya hareketin aynen tekrar edilmesi" ile söylenen bir şiir türüdür.⁹² Kafiye has bir lafız sanatı olan bu şiir türü, meşhur Arap şairi Maarrî'nin (ö. 449/1057) 11.000 beyitlik *Lüzûmiyyât* adlı eseriyle yaygınlık

⁸⁶ er-Râfîi, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 565. Anlamı: Keşke benim hastalığımdan haberin olsaydı ey bahtsızlığım! Cıızlık, bitkinlik ve iç çekmişliğim hakkında bilgin olsaydı! İlacımsan eğer, tedavi et beni hastalık ve sıskalığımdan! Ey bahtsızlığım ve bitkinliğim, sen hem derdim ve hem de dermanımın! Not: Hillî'ye ait olduğu söylenen bu beyitleri Hillî'nin eserlerinde tespit edemedik.

⁸⁷ er-Râfîi, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 594. Anlamı: Aşık bir ziyaretçi evimi ziyaret ettiğinde, onu sevgimin pınarına götürmek isterim.

⁸⁸ er-Râfîi, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 594. Anlamı: Beni mahveden kişiden biraz şefkat iste, umulur ki bende kalır gönlü, Zira kalbi çok kasvetlidir merhamet etmez bize.

⁸⁹ Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî*, 127; Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 163.

⁹⁰ Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî*, 127.

⁹¹ Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî*, 128; Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 163.

⁹² Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî*, 128; İsmail Durmuş, "Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/262-263.

kazanmıştır.⁹³ Hillî, bu şiir tarzında alfabe sayısınca şiirlerinin olduğunu ancak diğer altı tanesinden vazgeçtiğini ifade etmektedir.⁹⁴ Bu şiirlerden birinin başlangıç beyitleri şöyledir:

مَحْبُورُ الْهَوَىٰ حَالٍ يُرِيدُ جَلْدًا صَبُورٌ يَصُونُ سِرًّا وَإِلَّا يَبْقَىٰ مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ

مَنْ كَانَ هَوَاهُ مَسْتُورٌ يَحْطَىٰ بَرْفَعِ السُّتُورِ هَتَكَ سِرَّ حَبِوٍ وَمَنْ يُحْمَىٰ مِنَ الدُّسْتُورِ⁹⁵

Nevâdir şiir grubunda değerlendirilmese de Safiyüddin Hillî'nin didaktik şiirleri (eş-şi'rü't-ta'limî) de dikkate değer şiirlerdir. Şairler, Abbâsîlerin ilk asrında ortaya çıkan ve "öğretici şiir" olarak adlandırılan didaktik şiirle, muhabata iletmek istedikleri bilgileri nazım şeklinde ifade etmişlerdir. Sanattan yoksun olan ve edebî bir değeri bulunmayan didaktik şiirle, belli bir düşünceyi aşlamak ve herhangi bir konuda bilgi vermek amaçlanmaktadır.⁹⁶ Bu şiir türünün temel esprisi, kolay ezberlenmesi için herhangi bir konunun mevzun olarak örülmesidir. Arap âlimleri tarafından, özellikle gramer ve dini bilgiler konusunda bu yöntem eskiden beri kullanılmıştır. Didaktik şiir türüyle pek çok eser kaleme alınmıştır. Endülüslü âlim İbn Mâlik'in (ö. 672/1273) *Elfiyye*'si bu türün en güzel örneği olarak kabul edilmektedir.⁹⁷ Aslında *Şerhü'l-kâfiyyeti'l-bedî'iyye* adlı eser Hillî'nin didaktik şiir türünde nazmettiği en kapsamlı eseri olduğu halde methiye türünün gölgesinde kalmış ve Hz. Peygamber'i metheden bir eser olarak bilinmiştir. Bu bilgi doğru olmakla birlikte Hillî, bu eseriyle güzel sanatlarla ilgili bilgi vererek 151 bedîi sanat hakkında bilgi vermiştir. Hillî'nin bu alanda yazdıklarına örnek olarak *Buhûrû'-şî'r* başlığı ile kaleme aldığı ve Arap şiirinin 16 bahrini içeren şiirinin ilk iki beyiti aşağıdaki gibidir:

فَعُولٌ مَفَاعِيلُ فَعُولٌ مَفَاعِلُ

طَوِيلٌ لَهُ دُونَ الْبُحُورِ فَضَائِلُ

فَاعِلَاتُنْ فَاعِلُنْ فَاعِلَاتُ⁹⁸

لِمَدِيدِ الشَّعْرِ عِنْدِي صِفَاتُ

⁹³ Durmuş, "Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem", 27/263.

⁹⁴ Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî*, 128.

⁹⁵ Hillî, *el-Âtilü'l-hâlî*, 129. Anlamı: *Aşkın durumu malumdur, Sabredenin azmini ister, Sırrını gizlemeli yoksa, Kabir ehline dönüşür; Sevgisini gizleyen, Önündeki perdeler açılır, Aşkın sırrını çığneyen kişi, Hayatın kanunundan kovulur.*

⁹⁶ Kenan Demiryay, *Arap Edebiyatı Tarihi/Osmanlı Dönemi*, (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015), 195.

⁹⁷ Demiryay, *Arap Edebiyatı Tarihi/Osmanlı Dönemi*, 196.

⁹⁸ Hillî, *Divân*, 513. Anlamı: *Tavildir, bahirlerin dışında faziletleri vardır onun: Feülün mefâilü feülün mefâil; Şiirin medîd (bahri) için sıfatlar vardır bende: Fâilâtün fâilün fâilât.*

Safiyüddin Hillî'nin, "*İhvâniyyât*" şiirlerinin yanında dostlarına yazmış olduğu mektupları da bulunmaktadır.⁹⁹ Ayrıca meclislerde bir avunma vesilesi olarak nazmedilen "*lugaz/bilmece-bulmaca*" türü de Hillî'nin nevâdir şiirlerindedir.¹⁰⁰

Safiyüddin Hillî'nin; bir gazelin her beytinin mısraları arasında aynı vezinde iki, üç, dört mısra ilavesiyle oluşturulmuş bentlerden meydana gelen "musammât/taştir" ve beş mısralı bentlerden oluşan "muhammes" şiirleri bulunmaktadır.¹⁰¹ Aynı zamanda, Hillî'nin zevâtü'l-kavâfi (teşrî', tev'em/metâim) olarak adlandırılan çift vezinli ve çift kafiyeleli şiirlerinin yanında "*kâne ve kane*"¹⁰² ve "*dubeyt*"¹⁰³ gibi şiir türleri de vardır.¹⁰⁴ Hillî, 700/1300 yılında Hille'den Mardin'e geldiğinde bu sanatla oluşturduğu ve Harîrî'nin *Makâmât*'ına benzer bir şekilde nesir-nazım karışımı bir eser olan *er-Risâletü't-tev'emiyye* adındaki eseri ile kendini Artuklu meliki II. Necmeddin Gazi'ye takdim etmiştir.¹⁰⁵

Eskiden şiir, irticalen söylenerek nazmedilir ve daha sonra yazıya aktarılarak üzerinde çalışılırdı. Arap edebiyatında "*havliyyât şiirleri*" olarak adlandırılan bu şiirler, söylendikten belli bir süre sonra söyleneni tarafından tekrar gözden geçirilir, varsa eksiklikler giderilir ve halka arz edilirdi. Büyük bir ihtimalle Hillî de nevâdir şiirlerini, bu durumun tersi bir şekilde nazmetmiştir. Yani ilkin söz konusu şiirleri yazıya aktarmış ve daha sonra sözlük yardımıyla yeniden düzenlemiştir. Zira noktasız harflerle nazmettiği şiirini Arap alfabesinin 13 noktasız harfi ile söylerken noktalı harflerle nazmettiği şiirini de alfabenin 15 harfi ile dizmiştir. Bu ise irticalen söylenmesi mümkün olmayan bir durum arz etmektedir.

Hülâsa; şiirin şuur, şuurun ise kalp, dimağ ve hislerle sıkı bir ilişkisi vardır. Dolayısıyla şuur ortadan kaldırmak suretiyle örülen bir şiire şiir denmediği gibi salt kelimelerin bir araya getirilmesi ile nazım görüntüsü verilmesine de şiir denmez. Şiiri şiir yapan bazı unsurlar vardır. Bunlardan ölçü (aruz, hece), redif, kafiye, aliterasyon, asonans; beyit, dörtlük, kıta, bent vb. ahenk ve yapı unsurları, bir araya geldiklerinde şiirdeki anlam ve görseli ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca duygu, hayal ve düşünceler vardır ki şiirin anlam/imege dünyasını oluşturan unsurlar olmadan örülen dizeler çok fazla anlam ifade etmezler. Bu bağlamda Hillî'nin *nevâdir* şiirlerine bakıldığında, şekli unsurlara

⁹⁹ Hillî, *Divân*, 247-289.

¹⁰⁰ Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye*, 212; Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 133; Jankır ve Gemi, *Artukiyât*, 21.

¹⁰¹ Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye*, 189; İskender Pala ve Filiz Kılıç, "Musammât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/233-235; Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 163.

¹⁰² Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî*, 115.

¹⁰³ Huvver, *Safiyüddin el-Hillî*, 164.

¹⁰⁴ er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 592-593.

¹⁰⁵ Kılıçlı, "Hillî, Safiyüddin", 43.

fazlasıyla dikkat edildiği ve hissi duyguların arka plana itildiği görülmektedir. Buna binaen Goldziher, genelde inhitat dönemine özelde ise Hillî'nin şiirleri için şöyle bir tenkitte bulunmuştur: *“Safiyüddin el-Hillî, yaratıcılıktan yoksun, seleflerinin aşınmış yollarında yürüyen, taklitçi ve her çöküş döneminde görülen bütün yapmacık özellikleri şiirlerinde kullanan biridir.”*¹⁰⁶ Şüphesiz ki bu söz Hillî'nin bütün şiirleri için geçerli değildir. Zira ona, *“dönemin şairi”* unvanını kazandıran bir dizi şiir mecmuası bulunmaktadır. Münekkitlerce eleştirilen şiirler, onun *nevâdir* ve *didaktik* şiirleri olmalıdır.

Sonuç

1102-1409 yılları arasında hüküm süren İslâmî devletlerden biri Artuklu devletidir. Elâzığ, Diyarbakır, Mardin ve Hasankeyf'te hüküm süren bu devlet döneminde başta ilmî, edebî ve mimarî olmak üzere birçok alanda gözle görülür gelişme yaşanmıştır.

Artuklular döneminde dil ve edebiyat alanında adından söz edilen ediplerden biri Safiyüddin el-Hillî'dir. 677/1278 yılında Bağdat ile Kûfe arasında yer alan Hille'de doğan el-Hillî, Arap edebiyatının inhitat/çöküş döneminde yaşamış ve Arap şiirinde önemli bir konum elde etmiştir. Gençlik döneminde ticaretle uğraşan Hillî, bu vesileyle birçok yer gezmiştir. Mısır, Şam ve Mardin ekseninde tekrarlanan bu yolculukta Mardin'e uğrayan Hillî, Mardin Artuklu Hükümdarı II. Necmeddin Gazî'yi *Artukiyyât* adlı şiirleriyle övmüş ve bu övgüsüne karşılık bulmuştur. Uzun bir süre Mardin Artuklu sarayında ikamet eden Hillî, ailesi ve yakın akrabalarını da buraya getirmiştir. Mardin'den sonra Kahire'ye giden Hillî, burada hüküm süren Sultan Melik Nâsır'ı şiirleriyle övmüş ve yanında önemli bir konum elde etmiştir. *“el-Mansûriyyât”* olarak adlandırılan bu şiirler Hillî'nin günümüze ulaşan methiye şiirlerinin bir numunesidir. Daha sonra tekrar Irak'a dönen Hillî, 749/1348 yılında burada vefat etmiştir. Bazı kaynaklara göre Hillî, Mardin'de vefat etmiştir.

Hayatının ilk dönemlerinde savaş ve çatışmalarla tanışan Safiyüddin Hillî, İslâm dünyasında yaşanan problemlere şahit olmuştur. Hillî, bu durumu şiirlerine yansıtmış ve çözüm önerileri sunmuştur. Nitekim Sultan Melik Mansur'u henüz Şam ve Irak'ta etkin olan Moğollara karşı uyarılmış ve bu konuda uyanık olmasını tavsiye etmiştir.

Küçük yaşlarda şiir ile tanışan Safiyüddin Hillî'de şiir söyleme sanatı meleke halini almış ve zamanla ileri bir seviyeye yükselmiştir. Böylece şiir ile ilgili görüşlerini açıkladığı ve şiirin tenkidini yaptığı eserler kaleme alarak aynı

---

¹⁰⁶ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 231.

zamanda Arap şiirine yeni nazım türlerini kazandırmıştır.

Safiyüddin Hillî, fahr, hamaset, medih, hiciv, mersiye, gazel, hamriyyât, tardiyât, ihvâniyyât, zühd, tasavvuf, tasvir, vatan özlemi ve sevgisi temalarında şiirler söylemiştir. Onun epik, pastoral, didaktik, mizah, nevâdir ve lugaz türündeki şiirleri tarih boyunca okuyucu ve eleştirmenlerin dikkatlerini celbetmiştir.

Edebî sanatlar yönüyle zengin ve şekle dayalı şiirler söyleyen Safiyüddin Hillî, Golziher'in ifade ettiği gibi, her ne kadar "*seleflerinin aşınmış yollarında yürümüşse de*" yeni nazım şekillerini (el-evzânü'l-müstahdes) Arap edebiyatına kazandırmış ve döneminin şiir anlayışında yeni bir çığır açmıştır.

Safiyüddin Hillî, Batı edebî zevkinin bir versiyonu olan Endülüs kaynaklı *müveşşâh* ve *zece*l şiir türlerine *kûma*, *kâne* ve *kâne* gibi türleri de eklemek suretiyle bu şiirlerde şekil ve içerik itibarıyla birtakım değişimler meydana getirmiş ve bunları Doğu edebiyatına aktarmıştır.

Safiyüddin Hillî, farklı temalarda estetik haz veren, lafzî güzellik ağırlıklı ve bedîî sanatlarla bezenmiş birçok kaside söylemiştir. Hillî'nin yaklaşık 10.000 beyiti hâvî, on iki bölümden oluşan *Divân*'ı, otuza yakın farklı temaları içeren, Peygamber Efendimiz ve ashâbını övdüğü şiirlerinin yanında dostları ile ilgili söylediği *İhvâniyyât*'ı kayda değer çalışmalardır. Bunun yanında *Artukiyyât*, *Mansûriyyât*, *Sâlihiyyât*, *Müeyyediyyât* adlı methiyeleri ile *el-Atilû'l-hâlî ve'l-murahhasü'l-gâlî*, *Safvetü's-suarâ* ve *Hulâsâtü'l-bulegâ* adlı eserleri bulunmaktadır. Ayrıca onun, farklı şiirleri barındıran *Efdaliyyât* adlı bir şiir mecmuası da vardır.

"Bedîiyyat" sanatını Arap edebiyatında yerleşik hale getiren ilk şair Safiyüddin Hillî'dir. 145 beyitten oluşan *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedîiyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'* adlı eserinin her bir beyitinde bir bedîî sanat işlenmiştir. Ayrıca haksız yere öldürülen dayısı Safiyüddin b. Mehasin'in öcünü alan akrabalarını övdüğü "*Kasîdetü'n-nûniyye*" adlı çalışma Hillî'nin önemli bir kasidesidir.

Safiyüddin Hillî, Arap edebiyatına damgasını vuran bir şairdir. Birçok yeni nazım türünü bu edebiyata kazandırmıştır. Onun şiirleri ve poetik görüşleri gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Beğenilen şiirleri olduğu gibi tenkit edilenleri de bulunmaktadır. Özellikle onun *nevâdir şiirleri* münekkitlerin eleştirisine maruz kalmıştır. Zira lafzî güzelliğin, şekil ve görselin ön plana çıkarıldığı; anlam ve vezin ilişkisinin zayıf kaldığı bu şiirlerde anlam kaybolmuştur.

Abbâsîlerin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan irili ufaklı devletler birbirlerinden bağımsız olarak hareket etmiş ve çoğu zaman birbirleri ile savaşmışlardır. Bu durum İslâm coğrafyasında başta dil ve edebiyat olmak üzere birçok alanda gerilemeye sebep olmuştur. Buna binaen bu döneme çöküş dönemi anlamına

gelen “asrû'l-inhitat” adı verilmiştir. Bu dönemin edipleri, Arap şiirini yeniden diriltmek için çaba içerisine girmiş ve ilk dönem şairlerini taklit etmişlerdir.

Safiyüddin Hillî'nin poetik görüşlerini ve Arap şiirinin farklı biçimlerini anlattığı *el-Âtlü'l-hâlf ve'l-mürehhasü'l-gâlf* adlı eseri, alanında yazılmış önemli bir eser olma özelliğini taşımaktadır.

Safiyüddin Hillî'nin önemli çalışmalarından biri de “az ve nadir bulunan” anlamındaki *nevâdir şiirleri*'dir. Araştırmacıların dikkatini çeken bu şiirler, tenkite sebep olmuşlardır. Bu şiirlerde lafzî güzelliğin öne çıkarılması, mananın ise ikinci plana itilmesi Hillî'nin şairliğine gölge düşürmüştür.

Kaynakça

- Abbûd, Mârûn. *Edebü'l-Arab*. Kahire: Müessesetü Hindavî, 2014.
- Akçay, Halil. “Safiyuddîn el-Hillî'nin Artûkiyyât Şiirleri”, *The International Journal of Mardin Studies (IJMS)*, yıl: 2021, cilt: 1, sayı: 2, ss. 55-66.
- Alûş el-Hillî, Cevvâd Ahmed. *Şî'ru Safiyüddin el-Hillî*. Bağdat: Matbaatü'l-maarif, 1959.
- el-Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fî A'yânîl-mietî's-sâmine*. thk. Muhammed Abdülmüid Dân. Saydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-maarifi'l-Osmaniyye, 1971.
- Atvî, Ali Necîb. *Târîhü'l-âdâbi'l-Arabiyye*. Beyrut: 1985.
- Aydın, Mustafa. “Müveşşâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- al-Bayati, Mohammad Sami Jabar. Safiyuddîn el-Hillî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Bediyye Kasidesinin İncelenmesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Brockelmann, Carl. *GAL*. Leipzig: 1909.
- Dayf, Şevki. *Târîhü'l-Edebi'l-Arabî*. Kahire: Dârü'l-Maarif, tsz.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi/Osmanlı Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015.
- Durmuş, İsmail. “Hazîf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. “İttirad”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. “Lüzüm-ı Mâ Lâ Yelzem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/262-263. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. “Mevâliyyâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Ergin, Mehmet Mesut. “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/1 (Mayıs 2007): 119-136.
- el-Eyyûbî, Yâsîn. *Safiyüddîn el-Hillî*. Beyrut: 1971.

- Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Gibb, H. A. R. *Arap Edebiyatı*. çev. Onur Özatağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. trc. Rahmi Er-Azmi Yüksel, Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mü'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1977.
- el-Hillî, Safiyüddin. *el-'Âtilü'l-hâlî ve'l-mürehhasü'l-gâli*. thk. Hüseyin Nessâr. Kahire: Matbaatü Dâri'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 2003.
- el-Hillî, Safiyüddin. *Dîvân*. thk. Ömer Faruk et-Tabba'. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997.
- el-Hillî, Safiyüddin. *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-bedîyye*. nşr. Nesib Neşâvî. Dimaşk: Dârü Sâdir, 1983.
- el-Hillî, Safiyüddin. *Dîvân*. hz. Kerem Bustanî. Beyrut: Dârü Sâdir, 1962.
- el-Hillî, Safiyüddin. *Dîvân*. thk. Ömer Faruk et-Tabba'. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997.
- Huart, CL. "Hillî". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/1/487. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri 2001.
- Huvver, M. İbrâhim. *Safiyüddîn el-Hillî: Hayâtüh ve âsâruh ve şî'ruh*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1990.
- İbn Ebü'l-İsba'. *Tahrîrüt-tahbîr fi ilmi'l-bedî'*. nşr. Hıfî M. Şeref. Kahire: 1963.
- İbn Manzur. *Lisânü'l-Arab*. hz. Emin Muhammed Abdülvahhab-Muhammed Sadık Ubeydî. Beyrut: Dârü İhyâ't-Türasi'l-Arabî. tsz.
- İbn Tağriberdî. *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emin vd. Kahire: el-Mektebü'l-Mansûbe el-Hamme li'l-Küttâb, 1984.
- İbn Tağriberdî. *en-Nücümü'z-zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*. Ta'lik: M. H. Şemsuddin. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992.
- İbnü'l-Ezrak, Ahmet b. Yusuf b. Ali el-Farikî. *Târîhu Meyâfarikîn*. thk. Yusuf Baluken-Kerim F. el-Hûlî, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2014.
- el-İskenderî, Ahmed ve Mustafa İnânî. *el-Vasît fi'l-edebi'l-Arabî ve târîhih*. Kahire: Matbaatü'l-maarif, 1925.
- el-İskenderî, Ahmed. "Safiyüddîn el-Hillî". *Mecelletü'l-Mecmai'l-ilmî'l-Arabî*, (1932): cilt: 12, sayı: 3-4, 243-251.
- Jankır, Aslam ve Ahmet Gemi. *Artukîyyât*. Van: 2B Yayınları, 2022.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, tsz.
- Kılıçlı, Mustafa. "Hillî, Safiyüddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/41-44. İstanbul: TDV Yayınları 1998.
- el-Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed. *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*. Beyrut: Dârü Sâdir, tsz., 26.
- Kürd Ali, M. "Risâletân li-Safiyüddîn el-Hillî". *Mecelletü'l-Mecmai'l-ilmî'l-Arabî*, IV (1924): 210-220.
- Massignon, Louis. "Hille". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/1/487. Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, 2001.

- Özel, Ahmet. "Bâûniyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/212-213. İstanbul: TDV Yayınları 1992.
- Pala, İskender ve Filiz Kılıç. "Musammât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/233-235. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- er-Râfî, Mustafa Sadık. *Târîhu Âdâbi'l-Arab*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2008.
- er-Rîs, Ziyâ. "Safiyüddîn el-Hillî". *Mecleetü'r-risâle*, (1934): sayı: 28, 2.
- es-Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnavût ve Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 2000.
- Selîm, Mahmûd Rızk. *Safiyüddîn el-Hillî*. Kahire: Dârü'l-maarif, 1980.
- Serjeant, R. B. "Safiyaddin Hillî". *BSOAS*, 21 (1958): 406-407.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-Tâlî' bi Mehâsin-i Men Ba'de'l-Karnî's-Sabî'*. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, tsz.
- Tuzcu, Kemal, "Endülüs Muvaşşahları ve Harceler". *DTCF Dergisi* 56.1 (2016): 79-99.
- W. P. Heinrichs. "Şafî al-Dîn". *EL*. 8/801-805. (İng.).
- Yıldız, Musa. "Zecel". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/176-177. İstanbul: TDV Yayınları 2013.
- Yıldız, Musa. "Zecel". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu Âdâbi'l-Iugati'l-Arabiyye*. Windsor: Müessesetü Hindâvî, 2017.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*. (Baskı yeri ve tarihi yok).
- ez-Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.